

פרופ' יהודה לוי

משל משלו חכמים באשה... מבנה איברי ההולדה ע"פ התלמוד¹ לפי פירוש רש"י

תקציר

המבנה של איברי ההולדה באשה נדון רבות בתלמוד, במיוחד בהקשר עם הלכות נידה. נטען שקשה להתאים דברי התלמוד למציאות כפי שהיא ידועה היום. המאמר הנוכחי בא לסתור טענות אלה ולהראות שיש התאמה מלאה בין המציאות לדברי התלמוד כפי שפירשם רש"י.

א. מבוא

דורנו זכה להתקדמות מסחררת של מדעי הטבע. ומפתיע לגלות כמה מעמיקות ורחבות היו ידיעות של חכמי התלמוד בתחום מדעי הטבע. עם זאת יש ודבריהם סותרים דברים הידועים היום. אחד התחומים כמדעי הטבע החשובים בהלכה ומובאים בתלמוד בהרחבה הוא המבנה של איברי ההולדה באשה. גם בתחום זה יש וטוענים שחכמינו טעו. באנו פה להראות עד כמה דברי חכמינו בתחום זה הולמים את המציאות האנטומית כפי שהיא ידועה היום, וזאת במיוחד לפי פירושו של רש"י, אשר רבים הטילו ספק בדבריו בסוגיא זו.

דבר אזהרה. פירושים שונים נאמרו בענייננו, ובחירת הפירוש משפיע באופן משמעותי על ההלכה בהלכות נידה. בחרתי לפרש את הסוגיא לפי פירוש רש"י, לא מתוך רצון לקבוע מי מבין המפרשים צודק, אלא משום שמתברר שפירושו קל להבין, וגם משום שמצאתי את פירושו מבורך במיוחד, מבחינת התאמה למציאות המדעית, ורציתי לבקש את הנרדף.

ב. "חדר, פרוזדור ועלייה"

במסכת נדה תיארו חז"ל את מבנה איברי ההולדה בלשון זה²:

משל משלו חכמים באשה: החדר והפרוזדור והעלייה; דם החדר – טמא, דם העלייה – טהור, נמצא בפרוזדור – ספקו טמא, לפי שחזקתו מן המקור.

1. ראה גם את מאמרו של ד"ר מרדכי הלפרין – על משמעות המושג "רחם" בלשון חז"ל (אסיא סא-סב, עמ' 105-109) אשר בחלקו מסכים עם המאמר הנוכחי שנכתב לפני פירסום הנ"ל. להלן עמ' 349-353.

2. משנה נדה ב, ה.

ופירש רש"י:

דם החדר טמא. והיינו מקור... **חזקתו כו'.** במקור מחזקינן ליה ולא אמרינן מעלייה אתא ודמים דעלייה טהורין, דמפרוזדור לא אתי דם, אלא דמי חדר ודמי עלייה פעמים שהן נכנסין לפרוזדור.

ובגמרא שם:³

החדר מבפנים, והפרוזדור מבחוץ, ועלייה בנויה על שתייה, ולול פתוח בין עלייה לפרוזדור. נמצא [דם] מן הלול ולפנים – ספקו טמא, מן הלול ולחוץ – ספקו טהור.

ופירש שם רש"י:

חדר מבפנים ופרוזדור מבחוץ. שניהם זה אצל זה בעובי גופה, חדר לצד אחוריה ופרוזדור לפניה וכותלי רחם למטה באמצע פרוזדור, ודרך שם דמים יוצאים. **ולול פתוח כו'.** ודמי עלייה באין לפרוזדור דרך הלול. **נמצא.** בפרוזדור. **מן הלול ולפנים.** לצד החדר. **ספקו טמא.** דאי מעלייה אתא מן הלול ולחוץ איבעי ליה לאשתכוחי דהא כי נחית מן הלול לפרוזדור כלפי חוץ הוא יורד ויוצא דרך יציאה ואינו חוזר לצד אחוריה.

רבים מהפוסקים האחרונים התקשו לפרש את דברי רש"י לאור המציאות האנטומית. וכך כותב בעל חתם סופר⁴:

אבל באמת כל זה כתבו תוסי' לפי הבנתם וכן רש"י ז"ל פי' סוגי' דפרוזדור לפי מה שצייר מהר"ם לובלין הכל לפי שכלם אבל אחר בקשת המחילה מרבתינו הקדושים לא צדקו דבריהם בזה כי האמת עם הרמב"ם כאשר יעיד הניסיון עפ"י חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו מספרי בני ישראל כמו מעשי טוביה וסי' שבילי אמונה... ויש לפני עוד ספרים מדויקים מרופאים מומחים אשר לא מבני ישראל המה בכמה וכמה ציורים כולם יעידון ויגידון כהרמב"ם ז"ל ומיני' לא ניזוע גם שאלתי רופאים וכך אמרו לי.

ונראה שכתב כך על פי המינוח שהיה מקובל בימיו. אבל אם נפרש את דברי רש"י כפשוטם הרי הם תואמים היטב את העובדות האנטומיות, כדלקמן.

3. נדה דף יז ע"ב.

4. שו"ת חתם סופר, חיו"ד סי' קסז.

נראה שרש"י סובר שהמקור, הנמשל לחדר, הוא מה שנקרא היום 'רחם' (uterus) יחד עם הנרתיק, כי ממצב מבטו של משקיף מבחוץ הרי הנרתיק הוא מקור דם הנידה.

אמנם אם נחקור את העניין לעומק, נראה שמקור הראשון של הדם הוא מח העצמות; מקור משני הוא מערכת כלי הדם; ומקור משני לו, הוא הרחם. אך כל זה הוא מבחינת החוקר; מבחינת המשקיף, הנרתיק הוא המקור.

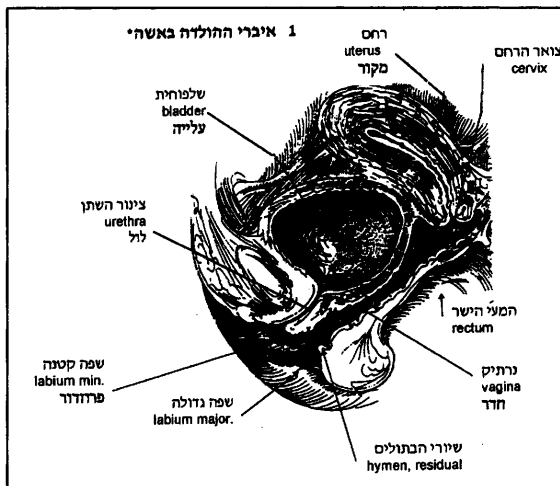
הערה: ייתכן גם שרש"י סובר שהמקור אמנם רק הרחם, והחדר הוא הנרתיק. ולפי זה, מה שכתב רש"י: "דם החדר טמא. והיינו מקור." כוונתו כלומר "והיינו דם המקור" ובוהו מוסבר למה הזכיר בדיבורו "דם", ולא כתב בפשטות: "חדר. היינו מקור". והשווה לקמן בסעיף ה.
לשון רש"י "וכתלי רחם למטה באמצע פרוודור" צ"ע, כי הרי לכאורה כותלי הרחם הם עצמם הפרוודור.
ואולי כותלי הרחם הם השפתיים הגדולות (עי' הערה 9).
ויותר נלענ"ד שיש לגרוס "וכתלי רחם למטה באמצע [היינו] פרוודור".
ועדיין צ"ע.

והנה, לפני פתח הנרתיק נמצא שטח הנקרא "פרוודור הנרתיק" (vestibulum vaginae), שהוא השטח בין "השפתיים הקטנות" (labia minora); ראה בציור 1. ולא רחוק הדבר, שלזה התכוונו חז"ל במילה פרוודור.

ואם כן, כמעט ממילא מתפרשים גם המונחים "עלייה" ו"לול", כי הרי על פי הגמרא הלול נפתח לתוך הפרוודור ואמנם יש צינור אחד נוסף על הנרתיק נפתח לתוכו, והוא השופכה (urethra) המובילה את מי הרגליים מהשלפוחית.

נמצאנו למדים שהעלייה היא השלפוחית שהיא "בנויה על גבי שניהם"; ראה ציור 1. וכן כתב מפורש ר' חננאל⁵: "דעלייה היא מקום השתנת מי רגלים וקרובה לפרוודור מן המקור".

5. ב"ב כד, א [מקובץ סיני כג, ניסן תש"ח, מובא בס' נשמת אברהם, חלק יו"ד עמ' עז].

ציור מס' 1: איברי ההולדה באשה⁶

ומה שהנחנו שהפרוזדור הוא בין השפתיים, גם בשו"ת בנימין זאב כתב כן⁷: "פרוזדור הוא מקום של ערות האשה בשפתות הערוה".

גם מדברי הכרתי⁸, כאשר הוא מתאר מקרה של רחם שירד ויצא החוצה, הוא כותב: "עד שהרחם בראשו כעין מעי נופל למטה סמוך למקום השתן... ובזה קצת מהרחם נופל למטה לתוך הפרוזדור". ולא ייתכן שכוונתו לכנות את הנרתיק בשם "פרוזדור", כי הרי זה המקום הרגיל של הרחם. אלא ודאי שכוונתו לשטח שבין השפתיים ומכנהו בשם "פרוזדור".

ואף בשו"ת ר' עקיבא איגר מצאנו שהוא מכנה את הנרתיק בשם "חדר". כאשר הוא מציע בדיקה לקבוע האם יש פצע מוציא דם בנרתיק, הוא כותב⁹:

"...ותמלא החדר במוך על פני כל המקור".

לפי הפירוש הנ"ל בדברי רש"י, מוכנים היטב דברי הגמרא "החדר מכפנים, והפרוזדור מבחוץ, ועלייה בנויה על שתיהן" ראה בציור. בעוד לפי

6. מוחאם מצויר מתוך:

Melloni's Illustrated Medical Dictionary, I.Dox, B.J.Melloni, and G.M.Eisner, eds., Williams & Wilkins, Baltimore (1979). p.497

7. שו"ת בנימין זאב, סי' סח.

8. כרתי, סי' קפח סק"ב ד"ה אך.

9. שו"ת רבי עקיבא איגר סימן סא.

המפרשים שחדר הוא הרחם, דברים אלה סותרים את המציאות, כל עוד לא מצאו פירוש חילופי למילות "עלייה" ו"לול", כי השלפוחית איננה למעלה מהרחם¹⁰.

דברי רש"י, שכותלי הרחם הם "למטה באמצע פרודור", מתפרשים יפה לפי הנאמר בסעיף הבא.

כעת נבדוק שיטת רש"י בסוגיות אחרות העוסקות במבנה אברי ההולדה, לבדוק באיזו מידה פירושנו מקבל סיוע או נסתר.

ג. "הבית החיצון"

כאשר הגמרא דנה במקום לשם צריך הדם להגיע כדי שתטמא האשה בטומאת נידה, נאמר:

כל הנשים מטמאין בבית החיצון: הי ניהו בית החיצון? אמר ריש לקיש: כל שתינוקת יושבת ונראת. א"ל רבי יוחנן: אותו מקום - גלוי הוא אצל שרץ. אלא אמר רבי יוחנן: עד בין השיניים. איבעיא להו: בין השיניים - כלפנים או כלחוץ? ת"ש דתני רבי זכאי: עד בין השיניים, בין השיניים עצמן - כלפנים¹¹.

ופירש רש"י "כשהתינוקת יושבת נפתח רחמה קצת". והקשה עליו ר' יוחנן ואמר שאותו שטח שנפתח בישיבת התינוקת הוא נחשב כחוץ ממש ומה שכינו "בית החיצון" הוא יותר פנימי. וקובע ר' יוחנן כי "בית החיצון" מגיע עד "בין השיניים", ופירש רש"י: "כמין שיניים יש בתוך הרחם תלתולי בשר".

אגב, נשים לב שבדבריו הראשונים רש"י מכנה את הכניסה החיצונית לערות האשה בשם "רחם". לפי זה "כותלי הרחם" הם השפתיים; וראה גם את ההערה לקמן. וכן אין הבכור נקרא "פטר רחם" אלא אחרי שיצא ראשו ורובו¹². ונראה ש"רחם" כאן הוא "פות" בלשון המקרא¹³ (vulva).

10. אמנם כשהאשה שוכבת על גבה, אזי השלפוחית אכן נמצאת חלקה מעל הרחם וחלקה מעל הנרתיק. ועיין במאמרי שצויין בהע' 1, ואכמ"ל.

11. נדה דף מא, ב.

12. משנה חולין ד, ב. וכן מוכח שם בגמרא (דף ע"א) ש"רחם" היינו החלק החיצוני של הערוה.

13. ראה רד"ק ס' השרשים, ערך פות, על פי ישעיהו ג, יז.

כאשר לזיהוי המקום הנפתח כאשר התינוקת יושבת, נראה שאצל ילדות השפתיים הגדולות צמודות¹⁴ ומסתבר שלמקום שביניהן התכוין ריש לקיש כאשר אמר שנפתח כאשר "תינוקת יושבת". מכאן מסתבר שר' יוחנן סובר כי "בית החיצון", שהוא פנימה יותר מזה, הוא הפרוזדור הנ"ל שהוא בין השפתיים הקטנות. והוא מגיע עד פתח הנרתיק, המכונה "בין השיניים", כאשר "לתתולי הבשר" שהזכיר רש"י הם שיורי הבתולים.

הערה: כמה שקירבנו את כוונת ר' יוחנן לזו של ריש לקיש, הלכנו בעיקבות הב"ח בתשובה¹⁵ שכתב בנידון: "דכל מה שנוכל למצוא מקום חיצוני יותר ויהא נקרא בבשרה הוא מיקרי בית החיצון רק שלא יהא גלוי אצל השרץ באופן שיהא נקרא בבשרה שפיר. וידוע שאותו החלל שהוא הצד החוץ שהוא כותלי ושפתי הרחם... הוא אינו גלוי אצל השרץ שאינו נראה אפילו כשהתינוקות יושבין ומקרי שם שפיר בבשרה שהוא בפנים ממש ויש שם חדר לפנים מחדר וחורין וסדקים הרבה מאוד כאשר אומרות הנשים ובודאי כל מה שנוכל לפרש לקרב מחלקותן של ר"ל ור"י יש לנו לקרב ולא לעשות פלוגתות רחוקות."

ד. "בהמה אין לה פרוזדור"

חיוק נוסף לפירושו בדברי רש"י נמצא בגמרא במסכת שבת¹⁶. שם הגמרא מתארת חילוק במבנה איברי ההולדה בין האשה לבהמה, כאשר רק לאשה יש לה פרוזדור, ולא לבהמה. ולא מסתבר כלל לפרש שלבהמה אין נרתיק, וזאת במיוחד לאור הגמרא במסכת עבודה זרה¹⁷ המתארת את מי שעוזר ברכיעת בהמה מין במינה בכינוי "מכניס כמכחול בשפופרת", כאשר ברור שבמילה "שפופרת" הכוונה לנרתיק. אלא ודאי מה שחסר אצל הבהמה זה "הפרוזדור" (vestibule) שהוא השטח שהוא חוצה מבין השיניים. וכן מובא באטלסים אנטומיים של בהמות נרתיק נפרד מהרחם; ראה ציור 2.

גם כאן דברי רש"י הולמים את פירושו, וזה לשונו שם לגבי האשה:

דאית לה פרוזדור. בשר כותלי בית הרחם בולט מן השיניים ולחוץ, ובית הרחם הוי מן השיניים ולפנים.

14. ראה:

"Labia majora... are separated by a cleft... In young girls their medial surfaces are in contact, concealing the labia minora and vestibule." *Taber's Cyclopedic Med. Dict.*, 16 Ed. (F.S. Davis, 1989); p.985.

15. שו"ת ב"ח החדשות ס"ל, ד"ה ועוד יראה.

16. שבת דף פו ע"ב.

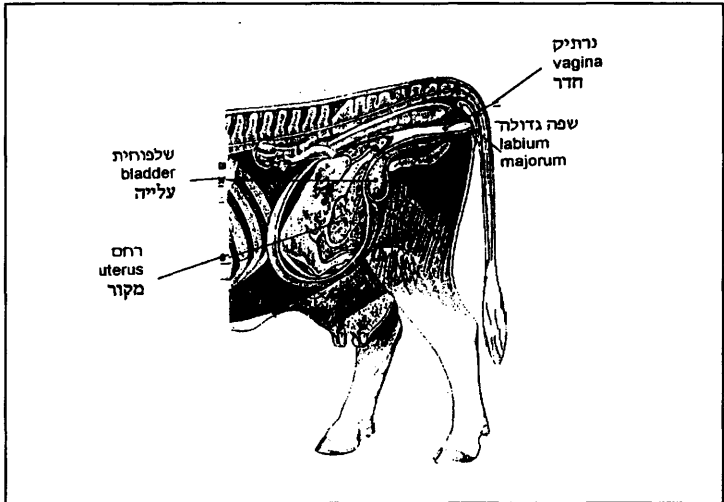
17. ע"ד כ ע"ב.

שוב ברור שבמילה "פרוזדור" הכוונה לשטח בין השפתיים ולא לנרתיק, ובין השיניים הוא פתח הנרתיק. לפי פירוש זה מובנים היטב גם דברי רמב"ן בחידושו שם, כשהוא אומר שהזכר (לגבי משכב זכור) דומה לבהמה שאין לו פרוזדור.

פירוש זה מקבל חיזוק נוסף מדברי רש"י בגמרא בתולין¹⁸ המשוה אדם לבהמה לענין קביעת רגע הלידה על אף ההבדל ביניהם, כי היינו חושבים שבאשה נדרש שלב מתקדם יותר כדי להיחשב ילוד, כי הפרוזדור מכסה את הוולד הנולד. וז"ל רש"י שם:

וכי תימא אשמועינן באדם. דביציאת ראשו הוי כילוד והדר אשמועינן בבהמה, דאדם מבהמה לא יליף דבהמה לית לה פרוזדור לפני בית הרחם שלה וגלוי הוא ומכיון שהראש יוצא לידתו ניכרת אבל אשה אין רחמה בגלוי שהירכים הוו לה כעין פרוזדור ואין יציאת הולד ניכרת יפה עד שיצא רובו.

שוב ברור שהפרוזדור הוא מחוץ לנרתיק. וכן השווה דברי בעלי התוספות¹⁹ שפירשו, גם בשם רש"י, "פרוזדור" כאן "[בין] עובי הירכים" וכי הוא שונה מהפרוזדור המוזכר במס' נדה שהוא כנראה בין השפתיים.

ציור מס' 2: איברי ההולדה בבהמה

18. חולין דף סח ע"א.

19. נדה דף מב ע"ב ד"ה שהוציא.

ה. "כיצד בודקת את עצמה"

סוגיא נוספת הנוגעת לעינינו, גם היא נמצאת במסכת נידה. שם מדובר באשה הרואה תמיד מחמת תשמיש, ואחר שהוחזקה בכך, אסור לבעלה להמשיך לחיות איתה, אלא אם היא תבדוק את עצמה ומתברר שהדם אינו דם נידה. הגמרא שם²⁰ ממשיכה:

כיצד בודקת את עצמה – מביאה שפופרת ובתוכה מכחול, ומוך מונח על ראשו, אם נמצא דם על ראש המוך – בידוע שמן המקור הוא בא, לא נמצא דם על ראשו – בידוע שמן הצדדין הוא בא.

כאן כנראה מדובר בהכנסת שפופרת לתוך הנרתיק ועד פי הרחם. ואם כן, הרי "המקור" הוא הרחם ולא הנרתיק. וצריכים לומר לדעת רש"י שכאן המילה "מקור" אמנם איננה כוללת את הנרתיק. אך לפי הפירוש השני בדברי רש"י שהבאנו בהערה בסעיף ב, אין כאן שום קושי.

ו. סיכום

גילינו שאם כוונת רש"י בפירושו את סוגיא שלנו היא לזהות את "החדר" עם הנרתיק, את "הפרוזדור" עם פרוזדור הנרתיק, את "העלייה" עם השלפוחית ואת "הלול" עם צינור השתן, הסוגיא בכללה, ודברי רש"י בפרט, מובנים היטב על פי ידיעות המדע של ימינו.

מקור: אסיא סג-סד, עמ' 169-176 (1998)